

FIRUZƏ MUSAYEVA
BDU-nun tarix fakültəsinin dissertantı
E-mail: songulpuru@hotmail.com

1918-1920-Cİ İLLƏRDƏ AZƏRBAYCANLILARA QARŞI HƏYATA KEÇİRİLƏN SOYQIRIM SİYASƏTİ TÜRKİYƏ TARİXŞÜNASLIĞINDA

Açar sözlər: Türkiyə, Azərbaycan, tarixşünaslıq, türk-müsəlman soyqırımı, əhali, daşnak, bolşevik

Ключевые слова: Азербайджан, историография, тюрко-мусульманская резня, население, дашнаки, большевики

Keywords: Azerbaijan, historiography, turks-muslims massacres, population, Dashnaks, Bolsheviks

XX əsr Azərbaycan tarixinin ən mürəkkəb dövrlərindən biri 1918-1920-ci illərin, eləcə də bu illərin ən qanlı hadisələrindən olan türk-müsəlman soyqırımının tədqiqi bu gün də aktual problem olaraq qalır. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanın 1991-ci ildə yenidən öz müstəqilliyinə qovuşması tariximizin bu dövrünə marağı xeyli artırmış, sanballı tədqiqat əsərləri ərsəyə gəlmişdir. Bu, bir tərəfdən Sovetlər dövründə təhrif edilmiş tariximiz haqqında obyektiv məlumat əldə etmək istəyindən qaynaqlanırsa, digər tərəfdən doğma Vətənimizin hazırda üzləşdiyi çətin vəziyyətdən çıxış yolu tapmaq üçün bəhs olunan dövrün tarixi təcrübəsindən faydalanmaq zərurətindən doğur.

XX əsrin 80-ci illərinin sonu – 90-cı illərinin əvvəllərinə doğru Azərbaycanda işıq üzü görən mətbu orqanlarda və ayrı-ayrı monoqrafiyalarda türk-müsəlman soyqırımı ilə bağlı obyektiv münasibətlərə rast gəlinir. Xüsusilə “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 26 mart tarixli fərmanı ilə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı bir əsrdən artıq müddət ərzində apardıqları soyqırım siyasətinə dövlət səviyyəsində siyasi qiymət verilməsi, bunun bariz nümunəsi kimi, 31 mart gününün azərbaycanlıların soyqırımı günü kimi təsdiq olunması bu sahədə tədqiqat işlərinin sistemli xarakter almasına zəmin yaratmışdır.

Bəs onda görəsən, xarici tarixşünaslıq, daha dəqiq desək, Türkiyə tədqiqatçıları bu problemə necə yanaşmış, əsl həqiqətləri üzə çıxarmaqda nə dərəcədə obyektivlik nümayiş etdirə bilmişlər?

Əvvəla, qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyə tarixşünaslığında Azərbaycan tarixinin bəhs olunan dövrünə aid sırf Türkiyə tarixçilərinin qələmindən çıxmış monoqrafik əsər yox dərəcəsindədir. Hətta AXC dövrünü tədqiq etmiş tarixçilər həmin dövrü çox səthi surətdə nəzərdən keçirmişlər.

Qeyd olunan dövrü tədqiq etmiş Türkiyə tarixçiləri üçün ilkin mənbə rolunu 1920-ci ilin aprelində Azərbaycan Cümhuriyyətinin devrilməsindən sonra Azərbaycandan mühacirət etməyə məcbur olmuş şəxslərin əsərləri oynamışdır.

Bəhs olunan problemin Türkiyə tarixşünaslığı zəngin deyildir. Türkiyə tarixçiləri bu sahədə geniş tədqiqat aparmamış və başlıca olaraq mühacir tarixşünaslıqdan bəhrələnmişlər. Bu hadisələrin mühacir tarixşünaslığı isə xatirə səciyyəsi daşıyır, lakin əsl həqiqətlərin üzə çıxarılması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Türkiyə tarixşünaslığında Bakı və Azərbaycanın digər ərazilərində yerli türk-müsəlman əhalisinə qarşı törədilmiş soyqırım siyasəti “mart hadisələri” və ya “mart qırğını” adlandırılır.

Türkiyə tarixçiləri problemin sovet tarixşünaslığının əks qütbündə dayanırlar. Onların əsərləri daha obyektiv mövqedən yazılmışdır. Məhz bu araşdırmaların obyektiv olduğunun təsdiqi üçün yeni mənbələr axtarmağa heç bir lüzum yoxdur. Bunun üçün tarixi faktların təhrif edilməsində hələ “məharət” qazanmamış ilkin dövr (1920-1930-cu illər) sovet tarixçilərinin tarixi monoqrafiyalarına, habelə, Nəriman Nərimanovun, eləcə də S.Şaumyanın əsərlərini nəzərdən keçirmək yetərlidir.

M.Ə.Rəsulzadə “mart hadisələri”nin səbəbini 1917-ci ilin son rübündən başlayaraq müsəlman demokratiyasının həyata keçirməyə başladığı “Azərbaycan muxtariyyəti”ndə görür. M.Ə.Rəsulzadə yazırdı ki, “siyasi proqram şəklində ortaya atılmış Azərbaycan muxtariyyəti bolşeviklərin planlarına uyğun gəlmirdi[1, 37].” O, bolşevik orqanı olan “Bakinskiy raboçi”nin muxtariyyətçilərə necə cavab verdiyini belə xatırlayır: “Azərbaycan muxtariyyəti türk burjuaziyasının muxtariyyətidir. Bu muxtariyyətə nə rus burjuaziyası, nə də Rusiya demokratiyası razı olur. Azərbaycan muxtariyyətini istəyən Müsavatçılar nəticədə xarabalıqlar alacaqlar[1, 37].” Müsavat Partiyasının Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda genişlənən dinc mübarizəsindən qorxuya düşən S.Şaumyan hələ 1918-ci ilin fevralında baş verəcəyi ehtimal olunan qanlı qırğınlarda “Bakinskiy raboçi”də yazılmış sözlərə görə məsuliyyətdən yaxa qurtarmaq üçün M.Ə.Rəsulzadəyə müraciətlə, “...yox vətəndaş Rəsulzadə, Qafqazı xarabalığa biz deyil, məhs siz çevirəcəksiniz”[2, 225-228] demişdi. Azərbaycan muxtariyyətçiliyi ideyasına qənim kəsilən Bakı Kommunasının rəhbəri S.Şaumyanın əsl məqsədi haqqında Türkiyə tarixşünaslığında müəyyən fikirlər hökm sürür. Məsələn, Esat Uras yazır ki, “Qafqaz işləri üzrə föqəladə komissar” olan S.Şaumyan RSFSR XKS-nin 13 yanvar 1918-ci il tarixli qərarının maddələrinin həyata keçirmək vəzifəsini qarşıya qoymuşdu: “Xalq Komissarları Soveti erməni əhaliyə, rus fəhlə və kəndli hökumətinin, Rusiya tərəfindən işğal edilmiş olan Türkiyə Ermənistanı ermənilərinin istiqlallarını da daxil olmaqla bilxassə hüququnu və sərbəstcə öz idarələrini təsis etmələri haqqını tanıdığını bəyan edir[3, 656].” S.Şaumyan “Vətəndaş Rəsulzadəyə cavab” adlı məqaləsində bu məsələyə də toxunmağa cəhd etmişdir: “Budur, siz (M.Ə.Rəsulzadə - E.İ.) yazırsınız: Türkiyə Ermənistanı öz müqəddəratını təyin etmək barədə dekret alır, ermənilər bəslədikləri arzuya, Daşnaksütyun partiyasının müdafiə etdiyi arzuya yaxınlaşırlar, Qafqaz azərbaycanlı federalistlərinə gəldikdə isə Bakı bolşevikləri onları bir yığın xarabalıqla qorxudur[2, 225-228].”

Lakin S.Şaumyan belə bir dekretin niyə Azərbaycan üçün olmadığını izah etmir, məqalədə əsl cavabdan yayınır və digər məqalələrində dəfələrlə qeyd edir ki, onlar (müsavatçılar) onun uğrunda mübarizə aparırlar ki, Bakı Azərbaycanın paytaxtı olsun[2, 227]. Göründüyü kimi, bu addımlar bolşeviklərə Azərbaycanı simasızlaşdırmaq və Bakını Azərbaycan elementindən təmizləmək imkanı vermirdi.

Türkiyə tarixşünaslığında 1918-ci il mart qırğınlarının səbəbi ilə bağlı eyni məzmun kəsb edən digər fikir də hökm sürür. Mühacir “Azərbaycan” jurnalında qeyd edilirdi: “Zatən, Bakı faciəsi, bolşeviklərin müsəlmanların Seyimdəki istiqlalçı siyasətlərinə qarşı intiqam və cəza siyasəti idi[4, 5].” Məlumat üçün qeyd edək ki, S.Şaumyan öz çıxışlarında da bu faktı təsdiq etmişdi: “Zaqafqaziya Seyimdəki menşeviklər “Müsavata” güzəştə gedərək, Zaqafqaziyanın müstəqilliyini elan etməyə razı olmuşlar[5, 259-263].”

Türkiyə tarixşünaslığında 1918-1920-ci illər türk-müsəlman soyqırımını probleminə münasibət bildirən müəlliflərdən biri də Selahi Sonyeldir. Müəllifin Türk Tarih Kurumunun yayınları olan “Belleten” dərgisindəki məqalələri olduqca maraq kəsb edir. Düzdür, müəllif yalnız Bakıda törədilmiş qırğınları qələmə almağa müvəffəq olmuşdur. Bununla belə, problemin obyektiv araşdırılması üçün lazımi məlumatlar da az deyildir. Məsələn, Sovet

tarixşünaslığında “mart hadisələri”ndə Bakı Soveti-Daşnaksütyun ittifaqına təsadüfi, şəraitdən doğmuş bir ittifaq kimi baxıldığı halda, S.Sonyel bu “təsadüflüyü” tutarlı dəlillərlə təkzib edir. Müəllif bu ittifaqın “mart qırğınları” ərəfəsində təsadüfən yaranmış birlik olduğunu hesab edən nöqteyi-nəzəri yalnız bir baxış kimi qiymətləndirir və onun rüşeymini soyqırımından bir qədər əvvəl, Bakıdan kənarda – Tbilisidə axtarır: “Bolşeviklər, menşevik fikri ilə hərəkət etdikləri üçün gürcülərdən vaz keçdilər, Qafqazda yeni müttəfiq ola biləcək Dašnaksütyun tərəfdarlarını gördülər[6, 31-49].”

Türkiyə tarixşünaslığında Azərbaycanda törədilmiş 1918-1920-ci illər türk-müsəlman soyqırımı probleminə münasibət bildirən müəlliflərdən biri də Akdaş Nemət Kuratdır. Düzdür, müəllif Bakı və Azərbaycanın digər bölgələrində törədilmiş qanlı olaylara dair sırf tədqiqat əsəri yazmasa da, “Türkiyə və Rusiya...” adlı tədqiqat əsərində baş vermiş hadisələrə münasibət bildirməsi ilə diqqəti cəlb edir. Müəllif “Türkiyə və Rusiya. XVIII yüzil sonundan kurtuluş savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919)” adlı tədqiqat uzun illər sovet tarixşünaslığında əksini tapmış “ermənilərin rəhbərlik etdiyi daşnak-bolşevik qüvvələri “Qızıl ordu” adı altında Sovet hakimiyyətini qurmaq cəhdləri”, “bolşevik-daşnak əməkdaşlığı müsəlman qırğınının qarşısını almağa yönəldilmişdi” kimi fikirlər birmənalı olaraq təkzib olunur, A.N.Kuratın fikrincə, “bolşevik-daşnak əməkdaşlığı qısa müddət ərzində formalaşmış taktiki birlik faktı deyildi. S.Şaumyan “Böyük ermənistan” xülyasında olan irticaçı “Dašnaksütyun” partiyası ilə prinsipsiz ittifaqa girmişdi. Çünki onun əsas məqsədi Bakı Azərbaycanın paytaxtı elan etmək istəyən müsəvatçıları şəhərdən uzaqlaşdırmaq idi və o, bunu 1918-ci ilin 19 mayında etdiyi məruzəsində açıq şəkildə etiraf etmişdi[7, 478]. Məlumat üçün qeyd etmək lazımdır ki, “Dašnaksütyun” partiyasının o dövrdəki liderlərindən olan O.Kaçaznuni də 1918-ci il mart qırğınları ərəfəsində daşnak-bolşevik əməkdaşlığına müsbət yanaşmış, bunu təbii hal hesab etmişdir. Müəllifin fikirlərinə diqqət edək: “Bakının erməni əhəlinin təhlükəsizliyi nöqteyi-nəzərindən Müsavat diktaturasından daha münasib idi...Bizim köməyimizlə bolşeviklər 1918-ci ilin martında Müsavatı darmadağın etdilər, bolşeviklərin və rus elementlərinin köməyi ilə isə biz Bakını türk-tatar hücumlarından müdafiə edə bildik[8, 21].”

1960-1990-cı illər Türkiyə tarixşünaslığında “mart qırğınları” milli müharibə hesab olunur. Məsələn, A.Sayıqlan bunu “qətl”[12, 183], H.Baykara “milli qırğın” adlandırır. Türkiyə tarixşünaslığı bu milli qırğın əməlini zaman etibarilə yalnız 30, 31 mart, 1 aprel 1918-ci il tarixi ilə məhdudlaşdırmır. Milli qırğın həmin ilin növbəti aylarında, müxtəlif bölgələrdə də davam etdirilmişdir. H.Baykara yazır: “Təcavüzlər bununla bitmədi. Erməni, rus birlikləri könüllü birləşərək Şamaxı, Salyan, Kürdəmir, Quba və Lənkərana eyni şəkildə hücum etdilər. Onlar qırğınlar, yanğınlar və cinayətlər törətdilər[9, 251].”

H.Baykaranın 276 səhifədən ibarət olan “Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi” əsərinin “Bakıda türk və müsəlmanlara qarşı törədilən qanlı qırğından sonra yaradılan Sovet hökuməti” adlı yarımbaşlığında yazır: “Türkiyə və İran cəbhəsindən döən rus və erməni silahlı əsgərlərinin bir çox dəstələri Bakıda yerləşirdi. Şaumyan öncə bolşevik fikirli rus əsgərlərindən, sonra da daşnak partiyasının köməyi ilə ermənilərin türk-müsəlmanlara olan düşmənçiliyindən bacarıqla istifadə etməyə başladı. Şaumyan rus əsgərlərinə, ermənilərə arxalanaraq menşevik, eser və müsəvatçıların çoxluq təşkil etdikləri Bakı Soveti və bələdiyyə məclisini zorla yeniləşdirdi və bolşeviklərin çoxluğunu təmin etdi. Sonra Bakı şəhərinin idarələrində çalışan azəri türklərini tutduqları vəzifələrdən uzaqlaşdırdı. Beləliklə, Bakını və civarını bolşevikləşdirdiyini zənn edən Şaumyan erməniləri və rus əsgərlərini, xüsusilə Xəzər hərbi dəniz donanmasının matroslarını azəri türklərinə qarşı təhrik etməyə başladı. Bakıda

özünün rəhbərliyi altında Sovet hökuməti quran Şaumyan azəri türklərinə “sizə Azərbaycan istiqlaliyyəti yerinə bir məzarlıq bəxş edəcəyəm” deyə açıqcasına söyləyirdi [9, 226].” Məlumatlar onu bir daha təsdiq edir ki, erməni daşnak lideri S.Şaumyan 1918-1920-ci illər türk-müsəlman qırğınlarının əsas təşkilatçısı və ideoloqu olmuşdur. Müəllif daha sonra yazır: “Bakıda az miqdarda silahlı könüllü azəri əsgərləri vardı. Şaumyan hücumla keçmək üçün bəhanə axtarırdı. Azəri könüllü alayı Lənkəranda olan könüllülərə silah göndərmək istəyirdi, ancaq Şaumyanın rəhbərlik etdiyi Sovet hökuməti bu silahların göndərilməməsi üçün əmr verdi. Bakıda olan könüllü ordunun zabitləri bu əmrə itaət etmədilər və silahları gəmiyə yüklədilər. Gəmi hərəkət edərkən matroslarla erməni dəstələri gəminin qarşısını kəsib silahları əllərindən aldılar. Bu zaman baş verən atışma nəticəsində hər iki tərəfdən bir neçə nəfər ölə və yaralanan oldu. Bunu bəhanə edən Şaumyan ermənilərlə rusları müsəlmanlara qarşı hücumla təşviq etdi [9, 227].” Daşnak-bolşevik birləşmələrinin ölçüyəgəlməz qanlı əməllərini ürək yangısı ilə qələmə alan müəllif öldürülən müsəlmanların sayını da göstərməyə müvəffəq olmuşdur: “Martın 30-dan aprelin 1-ə qədər çəkən qırğında on mindən çox günahsız azəri öldürüldü, türklərin mağazaları talan edildi, evlər yandırıldı. Bu barədə yazmaq mənim üçün inanılmaz ki, olduqca ağırdır. Türk qadınları saç-saçla bağlanaraq, çılpaq gəzdirdikdən sonra müxtəlif şəkildə təcavüzlər, öldürmələr və daha başqa cinayətlər...Təcavüzlər bununla bitmədi. Erməni, rus və könüllü dəstələri Şamaxı, Salyan, Kürdəmir, Quba, Lənkərana da hücum etdilər, bu yerlərdə də Bakıda olduğu kimi qırğınlar, talanlar və tarixdə görünməyən cinayətlər törədildi. Şaumyan verdiyi sözlə əməl edirdi, azərilərə “azadlıq istiqlaliyyəti yerinə məzarlıq” bağışlayırdı [9, 227].”

H.Baykara adı çəkilən əsərində əsas günahkarları göstərməklə hadisələri belə yekunlaşdırır: “...Çuxurların birində bir neçə gün sonra çıxarılan 87 müsəlman cəsədinin qarınları yırtılmış, qulaqları, burunları və üzvləri...kəsilmişdi. Onlar nə uşaqlara, nə də qocalara rəhm edirlər. Bu zülmələri azəri xalqına çəkdirən Lenin və Stalin tərəfindən əlinə 13 sayılı dekret verilən, Qafqaz və Türkiyədə bir Ermənistan yaratmaq tapşırığını alan Şaumyan və yoldaşları idi. Rus əsgərlərinə barışıq vəd etdikdən sonra onu üç illik vətəndaş müharibəsinə sövq edən, kəndlisinə torpaq vəd edib ona sovet təhkimçi-kolxozunu gətirən, fəhləsinə fabrik və zavod vəd edərək onu ən adi tətıl hüququndan belə məhrum edib kölə vəziyyətinə salan Lenin, türk və müsəlmanlara yuxarıda göstərilən vəzifədən sonra, özünün yaxın adamı olan Şaumyan vasitəsilə türk qadınlarını, uşaqlarını və qocalarını məscidlərə doldurub, məscid ilə birlikdə hamısını yandırdırırdı. Ermənilərlə bolşevik qüvvələri birləşərək Gəncəyə doğru irəliləmək və azərilərin istiqlal hərəkətini boğmaq istəyirdilər [9, 228].” Beləliklə, 1918-1920-ci illər türk-müsəlman soyqırımına müəllifin verdiyi qiymətdən bir daha məlum olur ki, soyqırım aktının arxasında daşnak və bolşeviklərin himayədarı olan Moskva dayanırdı.

Bəhs olunan dövrün siyasi mənzərəsini canlandırmaqda bizlərə yardımçı olan tədqiqatçılardan biri Y.Okçudur. Müəllifin 1949-cu ildə Ankarada Yeni Mətbəə tərəfindən nəşrə hazırlanmış “Türk-Rus mücadelesi tarixi” adlı əsərində Azərbaycanda 1918-1920-ci illər hadisələrinə də qiymət verilmişdir. Məsələn, Y.Okçu yazırdı: “Azərbaycan Cümhuriyyəti Türkiyənin himayəsi sayəsində meydana gəlmişdir [10, 170].” Müəllif AXC-nin yaranmasının siyasi səbəblərini izah edərkən daha çox aşağıdakı fikirlərin üzərində dayanır: “Rus qırmızı inqilabı əsnasında Qafqazlararası Federal bir Cümhuriyyət qurmaq cəhdi müvəffəqiyyətsizliyə uğradıqdan iki gün sonra (28 may, 1918) Azəri Milli Məclisi Azərbaycan Cümhuriyyətinin istiqlalını elan etmişdi [10, 171].”

Digər Türkiyə tarixçisi A.Engin isə yazır ki, Bakı faciəsi bitməmiş Azərbaycanın kənd və əyalətlərini də atəş tufanı basmışdı. Bolşeviklər Azərbaycanı sınısızlaşdırmaq üçün hər

vasitəyə əl atır və qan tökməkdən çəkinmirdilər. Bakı faciəsindən az sonra Azərbaycanın digər qəza və kəndlərində qanlı qətliamlar törədilir, insanlığa yaraşmayan əməllər gerçəkləşdirilirdi [11, 324].” Müəllif 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakının xilas olunması ilə bağlı aşağıdakı məlumatları qeyd edir: “Nuru paşa ordusu Bakını və onun ətrafını qanlı, qırmızı rüslardan və ermənilərin əllərindən qurtardı[11, 325].”

Beləliklə, problemlə bağlı dövriyyəyə cəlb olunan Türkiyə tədqiqatçılarının əsərlərinin təhlili göstərir ki, Türkiyə tarixşünaslığında Azərbaycan tarixinin bəhs olunan dövrünə aid sırf monoqrafik əsər yox dərəcəsidir. Hətta AXC dövrünü tədqiq etmiş tarixçilər həmin dövrü çox səthi surətdə nəzərdən keçirmişlər. Qeyd olunan dövrü tədqiq etmiş Türkiyə tarixçiləri üçün ilkin mənbə rolunu 1920-ci ilin aprelində Azərbaycan Cümhuriyyətinin devrilməsindən sonra Azərbaycandan mühacirət etməyə məcbur olmuş şəxslərin əsərləri oynamışdır. Bununla yanaşı, XX əsrin 60-cı illərindən etibarən işıq üzü görmüş əsərlərdə Azərbaycan Cümhuriyyəti və Osmanlı münasibətlərinə dair, eləcə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasətindən bəhs edən əsərlərdə 1918-1920-ci illərdə daşnaklar və bolşeviklər tərəfindən türk-müsəlman əhalisinə qarşı həyata keçirilən kütləvi qırğınlardan söhbət açmışlar. Bu əsərlərdə daşnakların yerli müsəlman əhalisinə qarşı mənfur siyasəti soyqırım olaraq qələmə alınmasa da, eyni məzmunu ehtiva edən “kütləvi qətlər”, “qırğınlər” kimi nəzərdən keçirilmiş, bu cinayət əməllərində xüsusi rolu olan daşnak lideri S.Şaumyan və onun bölgələrdəki nümayəndələrinin gizli planlarında türk-müsəlman əhalisinə qarşı etnik təmizləmə aparmaq, eləcə də bu planın tərkib hissəsi olan “böyük ermənistan” planının reallaşdırılmasının əsas yer tutduğu göstərilmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Resulzade M.E. Azerbaijan Cumhuriyeti. İstanbul: Azerbaijan Türkleri Kültür və Dayanışma derneği Yayınları, 1990, 205.
2. Şaumyan S.G. Vətəndaş Rəsulzadəyə cavab // Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, II c., Bakı, 1978, s.225-228
3. Uras E. Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi. Ankara: Yeni Matbaa, 1950, 785 s.
4. Azerbaijan. İstanbul, 1954, sayı 33
5. Şaumyan S.G. Xalq Komissarları Sovetinə. 13 aprel 1918-ci il // Seçilmiş əsərləri: 2 cildə, II c., Bakı, 1978, s.259-263
6. Sonyel S.R. Yeni belgelerin işığı altında Ermeni tehcirleri // Belleten, 1972, Cilt XXXVI, sayı 141, s.31-49
7. Kurat A.N. Türkiye ve Rusya. XVIII yüzyıl sonundan kurtuluş savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919). Ankara: Üniversite basımevi, 1970, 755 s.
8. Качазнуни О. Дашнакцүтюн больше нечего делать. Б.,1990.
9. Baykara H. Azerbaijan İstiklal mücadelesi tarihi. İstanbul: Genclik basımevi, 1975, 327s.
10. Okçu Y. Türk-Rus Mücadelesi tarihi. Ankara: Yeni Matbaa, 1949, 217 s.
11. Engin A. Atatürk ve Moskovluk-Türklük savaşları. İstanbul: TTK Yayınları, 375 s.
12. Sayılqan A. Türkiyede sol hareketler. 1871-1972. İstanbul: Hareket Yayınları, 576 s.

FİRUZА МУСАЕВА

**ПОЛИТИКА ГЕНОЦИДА ПРОТИВ АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ 1918-1920 ГОДАХ
В ТУРЕЦКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ**

В статье рассказывается о геноциде 1918-1920 годах совершенными армянскими националистами против мусульманского населения. Статья написана на основе работ турецких исследователей. Эти работы были направлены против дашнаков местной отвратительной политики против мусульманского населения, "национальные войны", "массовые убийство", как особая роль преступной деятельности лидера дашнаков Степана Шаумяна. Проводимая им деятельность в зоне этнической чистки мусульманского населения её тайных планов о Великой Армении

FİRUZА MUSAYEVA

**DASHNAK – BOLSHEVİKS İN AZERBAİJAN İN 1918-1920s ON THE BASIS OF
TURKİSH RESEARCHES WORKS**

In the article is researched the massacres committed by Dashnak-Bolsheviks in Azerbaijan in 1918-1920s on the basis of Turkish researchers' works. In these works were written as a "national war", "massacres", and also "genocide" abhorrent policy of the Dashnaks against the local Muslim population and also shown that ethnic cleansing of the Muslim population, as well as realizing faked "the great Armenia" has been a primary focus in the secret plans of the Dashnak leader S.Shaumyan and his delegations in the regions.

Rəyçilər: t.ü.f.d. Səidə Əliqizi, t.e.d. A.İskəndərov

BDU-nun "Mənbəşünaslıq, Tarixşünaslıq və metodika" kafedrasının 7 noyabr 2014-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №4).